Straipsnio publikaciją parėmė
Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas

Jurgita VALČIKAITĖ, Vytautė MARKELIŪNIENĖ

„DIDIS SAVO PAPRASTUME, KILNUS SAVO GYVENIME“

Kunigo Teodoro Brazio Vilniaus laikotarpis (1896–1917)

Kunigas Teodoras BRAZYS (1870–1930) buvo plačiašakė asmenybė, savo veiklą paskyrusi bažnyčiai, muzikai, švietėjiškam darbui bei tautiniam atgimimui. Ypač reikšmingu matmeniu jis įsiliejo į tuo metu besiformuojančios lietuvių profesinės tautinės muzikos kūrybą bei plėtotę. Buvo žinomas kaip vienas uoliausių bažnytinės muzikos kūrėjų, kaip muzikologas, teorijos vadovėlių autorius, folkloro rinkėjas ir tyrinėtojas, lietuvių liaudies dainų harmonizuotojas. Muzikinė Brazio kūryba, lyginant su jo amžininkų Juozo Naujalio, Česlovo Sasnausko, šiandien mums menkiau pažįstama. Mažiau jos aptiksime publikuotu pavidalu, o ir išlikusi archyvinė medžiaga – nėra gausi, išblaškyta skirtingose saugojimo vietose. Šio kunigo ir kompozitoriaus gyvenimo ir kūrybos kelią sąlygiškai galima skirti į du laikotarpius: Vilniaus (1886–1917) ir Kauno (1918–1930). Straipsnyje siekiama detaliau apžvelgti būtent Vilniaus laikotarpį, kurio metu Brazio ganytojišką darbą reikšmingai palydi muzikinė atlikėjo ir kompozitoriaus veikla, dvejų metų bažnytinės muzikos studijos Vokietijoje, Rėgensburge.

GREAT IN HIS SIMPLICITY, NOBLE IN HIS LIFE
On the priest and composer Teodoras BRAZYS (1870–1930)
Fr Teodoras Brazys (1870–1930) was a versatile personality, active in the Church, music, education and the national revival. He was very important to the formation of professional Lithuanian music, and to its development. Brazys was well known as an ardent creator of sacral music, as a musicologist, as the author of books on the theory of music, as a researcher of Lithuanian folklore, and as a harmoniser of Lithuanian folk songs. His musical works are less well known compared with those of his contemporaries Juozas Naujalis and Česlovas Sasnauskas. The life and work of Teodoras Brazys can be divided into two parts, his activities in Vilnius (1886–1917), and Kaunas (1918–1930). The music historians Vytautė MARKELIŪNEINĖ and Jurgita VALČIKAITĖ present the Vilnius period of his activities, where his pastoral work was supplemented by his activities as a performer and composer, and by his two years studying sacral music in Regensburg (Germany).

Jis „<...> nebuvo nei genijus, nei legendinis asmuo, tačiau produktyvus meile bažnyčios muzikai, didis savo paprastume, kilnus savo gyvenime“, – taip apie savo mokytoją Teodorą Brazį, prabėgus ketvirčiui amžiaus nuo jo mirties, 1956-aisiais, rašė kunigas Balys Chomskis.

Teodoro Brazio muzikinė kūryba, kaip ir kitų jo kartos lietuvių kompozitorių, skleidėsi bažnytinės muzikos žanruose, liaudies dainų išdailose, be to, jo veiklą reikšmingai papildė straipsniai, teoriniai darbai, pedagogika, folkloro rinkimas. Šių darbų visuma buvo reikšminga atgimstančios Lietuvos kultūrai, tautinės profesinės muzikos formavimuisi ir plėtotei. Vis dėlto Brazio muzikinės veiklos kontekstai, detalės, jo kūrybos visuma šiandien vis dar nėra gerai pažįstama, netapo ji ir nūdienos muzikinio repertuaro savastimi, ypač jei lygintume su jo amžininkų kompozitorių – Juozo Naujalio, Česlovo Sasnausko kūrybos paplitimu. Viena vertus, tautinio atgimimo laikų tikrovės suvokimas ir atsakomybės už savo darbus jausmas, o ir vidinis imperatyvas – skleisti tautinę kultūrą – esmingai nulėmė Brazio muzikinės veiklos kryptį. Kita vertus, jis buvo dvasininkas, todėl jo muzikinė veikla glaudžiai siejosi su jo pašaukimu, pastoracine veikla. Šalia bažnytinių pareigų ir kiti kunigai aktyviai reiškėsi kultūrinėje, politinėje, švietėjiškoje, patriotinėje, socialinėje veikloje *etc*.

Minimu metu kunigai turėjo didelės įtakos visuomenės gyvenime, buvo iškilūs autoritetai, auklėtojai, socialiniai darbininkai, kūrę dvasingumo bei moralumo idealus, saugoję ir skleidę tautines vertybes. Amžininkų atsiminimuose likę dvasininkų portretai, jų veiklos panoramos liudija dvasininkų reikšmę valstybės gyvenime apskritai. Vilniaus metraštininko, rašytojo Rapolo Mackonio (1900–1982) raštuose skaitome vaizdingą prisiminimą: „Nuo 1915 metų Subačiaus gatvės 16-ame name veikė vadinamoji didžioji lietuvių prieglauda, kurioje gyveno keli šimtai mokinių. Į šią prieglaudą patekau 1918 metų pavasarį ir išgyvenau joje labai sunkius laikus. Nepraėjo nei pusmetis nuo juodosios spalio dienos, kai buvo gautas įsakymas prieglaudą iškraustyti, nes jos patalpos reikalingos lenkų prieglaudai. <...> Kaip šiandien menu: prie durų stovi kun. Bieliauskas, dr. Augevičius, kanauninkas Kukta, dr. Basanavičius ir kiti. Miesto viršininko įgaliotinis kreipiasi į prieglaudos globėjus, reikalaudamas geruoju nedelsiant ištuštinti patalpas. Dr. Augevičius atsako: – Duokite tinkamas patalpas ir laiką, tada galėsime perkelti“ (Mackonis, 2001, p. 82). Tai tik vienas dvasininkų kovos siekiant teisingumo savo tautiečių labui pavyzdžių.

Visa tai nebuvo svetima ir Braziui. Būdamas ypač konservatyvus, stropiai saugantis tradicijas ir vengiantis naujovių, jis dirbo ten, kur jautėsi galįs prisidėti prie Lietuvos muzikos (ir ne tik) kėlimo: „Visas muzikos srity spragas tuojau pastebėdavo, suprasdavo kas reikalingiausia ir dirbdavo, neieškodamas sau nei pelno, nei garbės – buvo kuklus žmogus“, – taip savo draugą ir bendradarbį charakterizavo Naujalis (Narbutienė, 1968, p. 89).

Nors Brazys neturėjo tokio plataus muzikinio išsilavinimo kaip jo amžininkai Naujalis ar Sasnauskas, o jo studijos apėmė gerokai siauresnę sritį, jis, kaip vėliau rašė muzikologas Juo-

Rėgensburgo aukštosios bažnytinės muzikos mokyklos dėstytojai ir studentai 1906 m. Antras iš dešinės sėdi Teodoras Brazys.
Nuotrauka iš Rėgensburgo aukštosios bažnytinės muzikos mokyklos archyvo.
Užrašas kitoje nuotraukos pusėje: E.D. Walkiewicz, St. Jozefowicz, J.J. Pieeron, J.B. Klein, J. Vasinis, Alph. Dress, J. Bonn, V. Franka, S. Mayerthaller, J. Wanke, W. Hilt, P. Sommer, A. Kather, F.X. Zintl, F. Becht, K. Schimpl, A. Treibenreif, J. Lorenz, Th. Sanchez, J. Lajos, Th. Brazis, Th. Lamers, K. Kindsmuller, Dr. Weinmann, F.X. Engelhardt, Dr. F.X. Haberl. M. Haller, Dr. Bauerle, Dr. Endres, J.Rener

zas Kreivėnas, „<...> dirbo su dideliu profesiniu pasirengimu, ir muzika jam nebuvo vien pramoginė veikla šalia kunigystės. Jis išvengė šio tipo žmonėms ypač pavojingo paviršutiniškumo ir diletantiškumo“ (Kreivėnas, 1956, p. 10).

Kompozitoriaus kūrybinę veiklą sąlygiškai galima skirti į du laikotarpius: 1896–1917 metai – Vilniaus ir 1918–1930 metai – Kauno. Pastaruoju pasirodo svarbiausi Brazio teoriniai, publicistiniai darbai – „Giedojimų mokykla“, „Muzikos teorija“, „Harmonija“, „Choralo mokykla“ *etc*[1]. Be švietėjiškos veiklos, Brazys aktyviai reiškiasi visuomeninėje, kultūrinėje srityse. Tačiau dar iki tol, apie dvidešimtmetį trukusiame Vilniaus laikotarpyje, į kurį įsiterpia kunigystė Balstogėje ir studijos Rėgensburge, tebėra nemažai anksčiau neaptartų aspektų, apie kuriuos daugiau žinių aptinkame Brazio amžininko kun. Prano Bieliausko (1883–1957) dienoraštyje.

Kompozitorius, vargonininkas, pedagogas, muzikologas, chorų dirigentas visą savo gyvenimą paskyrė muzikai, švietimui, mokslinėms studijoms. Kūrybinės veiklos pradžia galima laikyti 1896 metus, kai Brazys įstojo į Vilniaus kunigų seminariją.

> 1582 metais Vilniaus vyskupo Jurgio Radvilos įkurta Vilniaus diecezinė seminarija buvo pirmoji kunigų seminarija ir antra po Vilniaus universiteto aukštoji mokykla Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Seminarija įsikūrė šalia vyskupų rūmų, Universiteto g. 6, o klierikai apgyvendinti vyskupo namuose netoli Katedros. 1774-aisiais seminarija perkeliama į Šv. Ignoto gatvėje buvusį jėzuitų naujokyną. Pertvarkius Šv. Jurgio kankinio bažnyčią ir senosios regulos karmelitų vienuolyną, 1797 metais seminarija persikelia į šias patalpas ir veikia jose iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Svarbu paminėti, jog seminarijos gyvenimui didelės įtakos turėjo sudėtinga Vilniaus krašto istorija. Iki Vilniaus grąžinimo Lietuvai (1939) seminarijoje buvo dėstoma tik lotynų, rusų (nuo 1843) ir lenkų kalbomis. Maža to, seminaristų buvo reikalaujama net ir pamokslus sakyti rusų kalba. Tik Vilniaus lietuvių Seimui įteikus tuometiniam vyskupui Edwardui von Roppui (1851–1939) peticiją, nuo 1906-ųjų buvo įvestos neprivalomos lietuvių kalbos pamokos. 1939–1941 metais vyskupui Mečislovui Reiniui (1884–1953) teko kviesti jaunuolius iš visos Lietuvos važiuoti į Vilnių, kad seminarija pagaliau taptų lietuviška. Suvokdami valstybinės kalbos reikšmę ir jos svarbą tautos išlikimui, daugelis vėliau seminariją baigusių dvasininkų uoliai stengėsi plėsti lietuvybę, saugoti lietuvių kalbą. Vienas jų buvo ir Brazys.

Po ketverių metų, įšventintas į kunigus, būsimasis kompozitorius pradėjo dirbti Balstogėje, kur kunigavo iki 1905-ųjų. Ten aktyviai reiškėsi ir kaip muzikas: reorganizavo chorą, rūpinosi liturginiu repertuaru, tobulino bažnytinį giedojimą. Sėkminga veikla atkreipė Vilniaus vyskupo Edwardo von Roppo dėmesį: 1905 metais vyskupijos lėšomis Brazys buvo pasiųstas dvejiem metams mokytis į Rėgensburgo aukštąją bažnytinės muzikos mokyklą. Ją baigė su pagyrimu.

Be jokios abejonės, Brazio estetinės pažiūros buvo suformuotos Vokietijoje. Rėgensburge jis išsamiai studijavo choralą, lankė klasikinės polifonijos, chorvedybos ir vargonų klases. Vis dėlto apsiribojimas tik bažnytine muzika atitraukė nuo išsamesnių pasaulietinės muzikos tyrinėjimų, vėliau lėmusių kritišką požiūrį į amžininkų kūrybą. Tačiau, kaip savo diplominiame darbe pastebėjo muzikologė Dainora Merčaitytė – „<...> ar galėjo Brazys muziką vertinti iš kitų pozicijų? Visų pirma, jis buvo dvasininkas, ištikimas bažnyčios kanonams ir muzikoje matęs geriausią jos taikomąją paskirtį. Rėgensburgo bažnytinės muzikos mokykla suformavo jo kūrybos stilių bei estetines nuostatas, nepripažįstančias jokių kompromisų. <...> Gindamas bažnyčią nuo pasaulietinės dvasios, Brazys rėmėsi pripažintais autoritetais, atstovavusiais, visų pirma, romantizmo estetikai, nes būtent romantikai idealizavo viduramžius, pasisakė už praeities tradicijų atgaivinimą ir išsaugojimą, grįžimą prie pirminių bažnytinės muzikos šaltinių. Rėgensburgo mokykla kaip tik ir siekė įgyvendinti tuos idealus, kurie brendo šimtmečio bėgyje“ (Merčaitytė, 1990, p. 26). Akivaizdu, jog tos pačios idėjos skatino jį atsigręžti ir į tautinę, liaudies muziką.

Grįžęs po studijų, Brazys apsigyveno Vilniuje. Dvasininko pašaukimas, muziko profesija bei supantys bendraminčiai nukreipė į atitinkamus veiklos barus: 1907–1917 metais Kunigų seminarijoje dėstė giedojimą, dirbo Katedros choro bei orkestro dirigentu, aktyviai reiškėsi įvairių draugijų veikloje. 1915 metais, įsikūrus lietuvių gimnazijai, dirbo muzikos disciplinų bei dainavimo mokytoju.

> Vokiečių kariuomenei 1915 metų rugsėjį užėmus Vilnių, iniciatyvos ėmėsi Lietuvių draugijos dėl karo nukentėjusiems šelpti centro komitetas. Gimnazija buvo įsteigta kaip privati ir iš pradžių vadinosi – „J. Basanavičiaus, M. Biržiškos ir P. Gaidelionio Vilniaus lietuvių gimnazijos kurso pamokos“. Patalpos buvo išnuomotos Didžiosios Pohuliankos (dabar Jono Basanavičiaus) ir Kaukazo (Mindaugo) gatvių sankryžoje, Nr.14/17. Vadovauti gimnazijai pasiūlyta Mykolui Biržiškai (1882–1962), literatūros istorikui, baigusiam Maskvos universitetą. Pirmasis mokytojų tarybos posėdis įvyko 1915 metų rugsėjį. Po kelių mėnesių gimnaziją į savo globą perėmė Vilniaus lietuvių švietimo draugija „Rytas“. Nuo 1916 metų vasario 16 d. Biržiškos vadovaujamos mokyklos oficialus pavadinimas – „Ryto“ draugijos Vilniaus lietuvių gimnazija. Mokytojauti į gimnaziją atėjo lietuvių tautinio atgimimo pašaukti Vilniaus krašto šviesuoliai. Pirmųjų mokytojų sąraše – būsimos nepriklausomos Lietuvos Respublikos istorinės asmenybės: prezidentai Antanas Smetona (1874–1944) ir Aleksandras Stulginskis (1885–1969), švietimo ministras Konstantinas Šakenis (1881–1959). Tautos patriarchas Jonas Basanavičius (1851–1927) buvo ne tik gimnazijos steigėjas, bet ir jos gydytojas, tautosakos būrelio vadovas. Drauge mokykloje darbavosi įžymūs kompozitoriai Juozas Naujalis (1869–1934) ir Teodoras Brazys, garsūs dailininkai Antanas Žmuidzinavičius (1876–1966), Vytautas Kairiūkštis (1890–1961), vyskupas Mečislovas Reinys (1884–1953) *etc*. (Klimka, 2015).

Sunku aprėpti visus Brazio veiklos barus. Nors ir lakoniški, tačiau ypač vertingi užrašai jau minėtame Bieliausko dienoraštyje liudija, jog muzikas aktyviai reiškėsi įvairių draugijų veikloje, dažnai lankydavosi vaikų prieglaudose, dalyvaudavo įvairiuose vakaruose, su to meto šviesuoliais dalydavosi ne tik profesiniais, bet ir asmeniniais rūpesčiais.

> Šalia Brazio bendražygių būtina paminėti kunigus Kristupą Čibirą (1888–1942), Juozapą Kuktą (1873–1942), Nikodemą Raštutį (1881–1947), Petrą Kraujalį (1882–1933), vadovavusius Vilniaus Šv. Zitos, „Ryto“ ir Šv. Kazimiero draugijoms. Vadovaujant Kraujaliui, 1922 metais „Ryto“ draugija perėmė savo žinion visą Vilniaus krašto lietuvių švietimo darbą, ypatingą dėmesį skirdama mokytojų gerovei užtikrinti. 1937 metais Vilniuje, Šv. Petro ir Povilo kapinėse už mokytojų paaukotus pinigus Kraujaliui buvo pastatytas paminklas su užrašu „Dirbo mokyklai ir tautai“. Tuo tarpu kun. Raštutis, nors nebuvo Šv. Kazimiero draugijos pirmininkas, reikšmingai prisidėjo puoselėjant draugijos veiklą. Mackonis apybraižoje apie Vilniaus kunigus mini, jog būtent Raštutis spręsdavo, kuriam skyriui reikalinga parūpinti lietuviškų knygų, kuriame kaime galima steigti naujus skyrius *etc*. Natūralu, jog ir Brazys, gyvendamas Vilniui ir Lietuvai atsidavusių bendražygių apsuptyje, savo gyvenimą įprasmino darbuodamasis švietimo bei lietuviškos dvasios kėlimo labui.

Kunigas Bieliauskas buvo ne tik Brazio mokinys Vilniaus seminarijoje, bet vėliau tapo ir artimu bičiuliu, kolega, bendražygiu. Apie savo mokytoją, seminarijos autoritetą, seminaristų globėją, dienoraštyje Bieliauskas rašė: „Teodoras Brazys-Frei[2], geras mokytojas, savo dalyką puikiai išmanė. Visų mėgiamas“ (Bieliauskas, 2013, p. 104). „Dėl savo balso, ir dėl to, jog gerai pažinojau gaidas, tapau rimtu choristu, šulu. Kunigas Brazys mums, choristams, teikė privilegiją – prieš sumą galėjome grįžti į seminariją ir tą laiką išnaudoti pamokų ruošai. Tai buvo tarsi atlygis už choro pratyboms sugaištą laiką“ (ten pat, p. 109). Daugelio švenčių metu choro repertuaras neapsieidavo be paties Brazio kurtų kompozicijų: „Daug darbo reikalavo choras, giesmių mokymasis, mat kiekvieno sekmadienio procesijai katedroje kun. Brazys komponavo responsoriumus <...>“ (ten pat, p. 109). Akivaizdu, jog vėliau šis seminaristų choras labai išgarsėjo. Tai lėmė vadovo užsispyrimas, uolus darbas ir aukšti reikalavimai. Apie šį chorą ne kartą Bieliauskas prisimena ir 1920–1957 metų dienoraštyje: „Dvi valandi turime dainybos pamokas savaitėje. Reikalui pasitaikius *extra* giedojimo pasiruošimas. Užgavėnėms dar programinis vakaras su choru. Mokinamės mišias keturbalses, tribalses procesijai ir šventėms Responsorijas. Darbo be galo, be krašto“ (Bieliauskas, 2012, p. 430).

„Lapkričio 9 kun. Brazio vardinės. Jis per pietus patiekė dviem klierikams vieną butelį alaus. Taip buvo praktikuojama visus ketverius metus. <...> [Prasižengusiam seminaristui] kunigas Brazys davė perrašyti psalmę su gaidomis pažymint *Initium, Medium, Finis*. [Jis] vietoj gaidų ženklų nupiešė paukštelius: *Initium* – paukštelis skečia sparnelius, *Medium* – sparneliai išskleisti, *Finis* – paukštelis pamažu glaudžia sparnelius <...>“ (Bieliauskas, 2013, p.102). Iš šios citatos matyti, koks artimas buvo šio dvasininko bei seminaristų santykis. Akivaizdu, kad Brazys studentams buvo ne tik autoritetingas

dėstytojas, mokytojas, bet ir geras draugas, suprantantis, pamokantis, užjaučiantis.

Teigiama, jog Brazio kūrybinis palikimas yra didelis, tačiau kol kas nėra galimybių jį nuodugniai, išsamiai išskleisti, sukonkretinti, stokojant archyvinės medžiagos. Įrašas Bieliausko dienoraštyje liudija, kad dar anuomet dalis jo kompozicijų galėjo pražūti: „Šiais mokslo metais (1909–1910 – *Aut. past.*) man teko gyventi celėje su gerais draugais Mykolu Malinausku ir Juozu Kusta. <...> antrasis kiek gyvesnis, gerai orientuojasi gaidose <...>. Jis buvo perrašęs į storą sąsiuvinį visas kun. Brazio kompozicijas <...>. Deja, po kelerių metų seminarijos choro spintoje radau tik tos knygos aptaisus. Klierikai važiuodami atostogų išsiplėšė iš tos knygos vieną kitą Brazio kūrinėlį, kuris patiko, išsivežiojo ir negrąžino. Galimas daiktas, kad kai kurie dalykėliai ir visiškai žuvo“ (ten pat, p.123).

Brazio būta didelio patrioto, atkaklaus lietuviškų reikalų gynėjo. Dienoraštyje Bieliauskas prisimena vieną incidentą, kai, norėdamas seminarijoje turėti daugiau lietuviškų knygų, buvo įskųstas už neva nelegalių leidinių gabenimą. Brazys buvo vienas tų, kurie jį užstojo, paaiškindamas, jog Šv. Kazimiero draugijos tikslas (į kurią buvo užsirašęs Bieliauskas ir per ją gaudavo knygų) – platinti katalikiškos dvasios knygas, tad seminaristo poelgis yra netgi pagirtinas. Jei ne Brazio žodis, vargu ar už tokią veiklą Bieliausko nebūtų pašalinę iš seminarijos.

Verta prisiminti, jog Šv. Kazimiero draugija minimu laikotarpiu buvo kone vienintelė ir pagrindinė lietuviškos katalikiškos spaudos iniciatorė. Pirmieji Šv. Kazimiero draugijos leidiniai liudijo spaudos atsigavimą panaikinus jos draudimą lotyniškais rašmenimis. Vilniuje lietuviškos spaudos švyturiu tapo laikraštis „Vilniaus žinios“. 1905 metų spalio 13-ąją įregistravus Šv. Kazimiero draugijos pasitikėjimo bendrovės įstatus, 1905–1906 metais buvo išleisti devyni pirmieji Šv. Kazimiero draugijos leidiniai, pradėtas leisti pirmasis Kauno lietuviškas savaitraštis „Nedėldienio skaitymas“, kurio pirmuoju redaktoriumi tapo Žemaičių kunigų seminarijos rektorius prelatas Antanas Karosas (1856–1947). Netrukus pasirodo periodiniai leidiniai „Ateitis“, „Draugija“, „Garnys“ *etc*. bei įvairios knygos. Vėliau šios draugijos veikla persikėlė į Kauną; tuo tarpu rūpindamasi tautiečių teisėmis 1922 metais Vilniaus kunigija inicijavo vietinės Šv. Kazimiero draugijos steigimą. Draugijai iki 1932-ųjų pirmininkavo kunigas Antanas Viskantas (1877–1940), vėliau kunigas Vincentas Taškūnas (1892–1967).

Dirbdamas seminarijoje, kunigas didelę laiko dalį skyrė ir Katedros chorui – jo reformavimui, siekdamas grąžinti liturginei muzikai tikrąjį jos grynumą ir šventumą. Jis iš pagrindų ėmėsi keisti choro repertuarą ir giedojimo stilių. Jam vadovaujant, Katedroje bažnytinė muzika pasiekė aukštą lygį. „Prie vargonų yra labai geras choras, kunigo Brazio surinktas, – rašoma 1911 metais „Aušroje“. – Tai pirmutinis Vilniuje tikrai bažnytinis choras. Labai būtų gera, kad paskui katedrą, kaip Vilniaus diecezijos motyną, pradėtų sekti ir kitos bažnyčios.“ Svarbu paminėti, jog šiame chore, kaip ir buvo numatyta popiežiaus Pijaus X dokumente, moterų balsai buvo pakeisti berniukų balsais. Toks choras tuo metu gyvavo tik Kauno katedroje, suburtas kito Rėgensburgo mokyklos absolvento – Juozo Naujalio.

Teodoro Brazio nuotrauka, dedikuota krikšto dukrai Zofijai Naujalytei.
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Naujalio Juozo fondas F. 125-296

Matydamas lietuviško repertuaro stygių, Brazys pats kūrė muziką liturgijai, harmonizavo liaudies dainas, taip siekdamas stiprinti tautinę lietuvių savimonę. Kaip tik šiuo laikotarpiu Brazio pavardė vis dažniau ima figūruoti ir lietuviškoje periodikoje.

1913 metais „Aušroje“ pradedamos spausdinti jo harmonizuotos lietuvių liaudies dainos. Pirmoji iš paskelbtųjų buvo „Tykiai tykiai Nemunėlis teka“, subalsuota mišriam chorui. Kituose 1913 metų „Aušros“ numeriuose ir viename 1914-ųjų numeryje buvo publikuotos dar 25 Brazio subalsuotos liaudies dainos. Prasidėjus Didžiajam karui, dauguma darbų, tarp jų – dainų publikacijos bei Katedros choro veikla – nutrūko.

Nuo 1911 iki 1915 metų Brazio veiklos pėdsakai Bieliausko dienoraščiuose nutrūksta. (to meto įrašų nėra išlikę). Tačiau po kurio laiko šių dvasininkų likimai ir vėl susipina pastoracinėje bei muzikinėje veikloje, juos susieja graži draugystė, abiem aktualūs rūpesčiai. Apie tai galima spręsti iš tolimesnio Bieliausko dienoraščio, liudijančio 1915–1919 metų istorinės sostinės gyvenimą, ypač čia gyvenusių lietuvių rūpesčius, kurie buvo itin svarbūs šviesuoliams dvasininkams.

Harmonizuotos liaudies dainos „Atskrenda sakalėlis“ rankraščio faksimilė.
Lietuvos literatūros ir meno archyvas, F. 469, ap. 1, b. 47

1916 m. vasario 27 d. Bieliauskas rašė: „<...> Vakare kunigą Teodorą Brazį aplankė trys vokiečių kariškiai, Dešimtosios armijos laikraščio bendradarbiai. Dalyvavo Juozas Naujalis, Kalinauskis ir kiti. <...> prie pianino rodė kiekvienas savo muzikinius gabumus. <...> Iš lietuviškų kūrinių Vokiečiams patiko Naujalio „Noktiurnas“; kitų lietuviškų kūrinių ir neturėta. Tik Juozas Naujalis lietuvišku motyvu improvizavo gana ilgai. Daug kalbėta apie lietuvių liaudies dainų kilmę ir jomis gožėtasi, kalbėta ir apie lietuvių tautą bei jos ateity“.

1917 m. sausio 5 d.: „Aš, Povilas Dogelis, Stanislovas Smolinskis ir Petras Žarnauskas nutarėme šiandieną sudaryti kvartetą. Kiekvienai naujai kvarteto repeticijai kunigas Teodoras Brazys pasižadėjo parašyti šiokį tokį kūrinėlį“. Aptinkama dar keletas įrašų, kuriuose minimas šis kvartetas bei Teodoras Brazys, parašęs po vis naują kūrinį. Belieka tik stebėtis žmogaus sugebėjimu organizuoti laiką ir darbą, pareigą ir pomėgius. Juk net ir tokia veikla, dalyvavimas mėgėjiško kvarteto repeticijose reikalavo laiko.

Bieliausko dienoraštyje Brazio pavardė ne kartą minima aprašant įvairių draugijų, prieglaudų vakarus: 1917 m. vasario 10 d. „Zitiečių vardu Liutnės salėje ruošiamas lietuvių vakaras. Pirmą kartą vaidinamas pagal Marijos Radzevičiūtės ‘Žemės dulkes’ Jono Strazdo scenai parengtas veikalas ‘Sugrįžo’. Scenoje artistų daug ir visi tautiškai pasipuošę. Originalūs šokiai. Švedas, varomas Sibiran, jaudino publiką. Pabaigoje ‘Apoteozė’. Kunigo Teodoro Brazio liaudies melodijų motyvais parašyta kantata“; vasario 20 d.: „Dominikonų g.12 valgykloje Užgavėnių pramoga. Kadangi mūsų kvartetas pasiruošęs padainuoti keletą dalykėlių, tai Dogelis savo iniciatyva į Lietuvių valgyklą pakvietė 30 inteligentų. Retkarčiais gerai pasimatyti ir pasilinksminti. Kvartetui dirigavo pats Teodoras Brazys. Visiems labai patiko <...>“; rugpjūčio 12 d.: „Antakalnio vaikų prieglaudoje šiandien vakarėlis. <...> Iš dainų labiausiai patiko Juozo Naujalio ‘Kur bėga Šešupė’. Kunigui Teodorui Braziui pritariant pianinu, ‘solistė’ padainavo pusę pirmo dainos posmo, o kitą pusę visi vaikai traukė unisonu <...>“. Kaip matyti iš citatų, be Brazio neapsieina nė vienas ryškesnis muzikinis renginys.

Karui baigiantis, lietuviai aktyviai svarstė Lietuvos likimą ir jos nepriklausomybės idėjas. 1917 m. gegužės 25 d. drauge su kitais bendraminčiais Brazys pasirašė politinį memorandumą, ginantį lietuvių teises spręsti krašto likimą, siekti visiškos nepriklausomybės. Tai buvo atsakas į panašų dokumentą, išdėstytą lenkų aktyvistų. Už šią veiklą 1917 metais vyskupijos vyresnybė jį nubaudė, atleido iš seminarijos profesoriaus ir visų pareigų Katedroje, suspendavo vienam mėnesiui nuo kunigavimo. Apie tai rašo ir Bieliauskas. Akivaizdu, jog Braziui tai buvo didžiulis smūgis. Jis pasijuto pažeistas ir pažemintas, juolab nebuvo nusistatęs prieš dvasiškąją vyresnybę, visada gerbė jos autoritetą. Bausmę jis atliko, bet į Gardino vienuolyną, į kurį buvo siunčiamas, nenuvyko, taip pat nepriėmė paskyrimo vikarauti Stakliškėse. Pasak Bieliausko, Vilniaus vyskupu tapęs Jurgis Matulaitis (1871–1927) ne tik panaikino Braziui bausmes, bet ir siūlė jam grįžti į seminariją profesoriauti. Nepriėmęs jokių siūlymų, Brazys toliau tęsė savo darbus, pradėtus už Vilniaus ribų.

Nors 1917 metais Brazys palieka Vilnių, jo pavardė ir toliau Bieliausko dienoraštyje neišnyksta, o čia randami įrašai jau po 1918 metų Vasario 16-osios nepriklausomybės paskelbimo nusako neblėstantį jo autoritetą ir reikšmę istorinės Lietuvos sostinės gyvenime. 1918 m. gegužės 2 d.: „Lietuviai ryžtasi veikti, viešai pasirodyti. Reikia pašventinti Lietuvos vėliavą. <...> Chorui vadovauti kviečiamas kunigas Teodoras Brazys. Pagrindinis choras – Vilniaus, jį papildys Panevėžio, Šiaulių, Kauno ir kt. choristai – iki 150 žmonių“; birželio 2 d.: „Dievo kūno procesija <...>. Vietoj kunigo Teodoro Brazio chorui diriguoja kunigas Jonas Jaškevičius. Paskutinę responsoriją giedant choras taip skandalingai susimaišė, kad net man gėda buvo stovėti šalia tokio choro <...>“. Ši citata liudija, kad Braziui išvykus pasikeitė ir Vilniaus bažnytinės muzikos situacija. Sostinė neteko mėgstamo ganytojo, reiklaus, darbštaus, principingo bažnytinės muzikos specialisto, pedagogo, aktyvaus lietuviškojo gyvenimo darbininko. Tai liudija ir Bieliausko dienoraščio eilutės: „Kunigas Reinys kalbėjo pabrėždamas Bakšio norus – baigus užsienyje aukštesniuosius mokslus dirbti mieste, o ne provincijoje. Bet, vadinasi, štai kas atsitinka, matome: kunigai dr. Jonas Steponavičius išvytas į Sumiliškes, prof. Jonas Skruodys – į sodžių, Gringonis – į sodžių, prof. Teodoras Brazys – į sodžių. Lieka mažai mūsų darbininkų Vilniuje, o darbo visose srityse labai daug <...>“.

Yra žinoma, jog Brazys dar 1917 metais palieka Vilnių, tačiau Bieliausko dienoraštyje 1918 m. spalio 19 d. aptinkame įrašą: „<...> Grįžęs į namus užėjau pas kunigą Teodorą Brazį pasidalyti įspūdžiais“. Minimas paliudijimas atskleidžia, jog dauguma Brazio gyvenimo detalių nėra žinomos, ir vargu ar kada pavyks jas atskleisti.

Vilniaus laikotarpis, apie kurį daugiausia žinių pateikia Bieliausko dienoraščiai, Braziui buvo pamatas, užgrūdinęs jį kaip kunigą, žmogų, suformavęs kaip muziką, padiktavęs esminius gyvenimo ir veiklos prioritetus, imperatyvus. Čia buvo lemta iškilti jo kaip dvasininko, muziko, aktyvaus Vilniaus kultūrinio gyvenimo veikėjo autoritetui.

Priverstinai palikęs Vilnių, Brazys ir toliau aktyviai reiškėsi šio miesto gyvenime. „1918 m. išrinkus Lietuvos Tautos tarybą, jis su Naujaliu ir Juozu Tallat-Kelpša (1889–1949) parašė jai raštą, siūlydamas Vilniuje įsteigti valstybinę konservatoriją, sudarė ir tam reikalingų lėšų sąmatą“ (Ramoškaitė, 2014, p. 22).

Vis dėlto nesėslus, daugiau kaip penkmetį trukęs gyvenimo laikotarpis sudarė sąlygas atsirasti liaudies dainų rinkiniams ir teoriniams muzikos darbams. Brazys keliavo po Dzūkiją, rinko liaudies dainas. Vienas po kito pasirodė muzikologiniai darbai. Skirtinguose šaltiniuose aptinkame žinių, jog Braziui teko gyventi Perlojoje, Kietaviškėse, Dauguose ir Merkinėje, tačiau kuriuo metu ir kaip ilgai minėtose vietovėse buvo apsistojęs, nėra aišku. Remiantis Bieliausko dienoraščio eilutėmis yra žinoma, kad Merkinėje jis praleido ne mažiau kaip dvejus metus, apsistojęs pas kleboną Kazimierą Ribikauską (1875–1949). Ten rinko liaudies melodijas, jas harmonizavo ir, kaip minima dienoraštyje, rengėsi „Kauno universitetan profesoriauti“ (Bieliauskas, 2012, p. 589). Galima spręsti, jog Brazys gyveno ten iki 1923-iųjų, kai buvo pakviestas į Žemaičių kunigų seminariją. Anot muzikologės Živilės Ramoškaitės, Merkinėje Brazys dėstė muziką progimnazijoje.

Nuo 1924 metų Brazys – Lietuvos (vėliau – Vytauto Didžiojo) universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto docentas. Ten dėstė bažnytinę muziką ir muzikos istoriją, vadovavo studentų, bažnyčios ir seminarijos chorams.

1928 metais Teodoras Brazys buvo paskirtas ką tik įkurtos Kaišiadorių vyskupijos kapitulos prelatu, tačiau netrukus, sušlubavus sveikatai, išvyko gydytis į Italiją. Iš ten gyvas ir sveikas Lietuvos taip ir nebepasiekė: 1930 metų rugsėjo 10 dieną Miunchene jį ištiko priepuolis, baigęsis mirtimi. Brazys palaidotas Kaišiadorių bažnyčios šventoriuje.

Prisimindamas savo mokytoją kunigas Chomskis rašė: „Šiandien, kuomet atsisuku atgal į praeitį, <...> matau nuostabiai gyvą savo profesorių, paprastą, kuklų, liūdnomis akimis ir lėta eisena žmogų. Ir kas, jį kartą pažinęs, neprisimintų? Vienintelis, tuo laiku Kauno kunigų seminarijoje populiariausias profesorius, jaunimo draugas ir tėvas <...>. Niekas jo nebijojo ir nevengė, bet mylėjo ir ieškojo. <...> Brazys buvo stambaus sudėjimo žmogus. Tokia pati stambi Brazio figūra buvo ir lietuvių muzikoje, kuri buvo jo gyvenimas, džiaugsmas ir rūpestis <...>“ (Chomskis, 1956, p. 9).

Jurgita VALČIKAITĖ,
Vytautė MARKELIŪNIENĖ

[1] Būtina paminėti, jog tai buvo pirmieji ir ilgą laiką vieninteliai tokio pobūdžio veikalai, parašyti lietuvių kalba apskritai. Daugelis vėliau garsių lietuvių muzikų pirmąsias teorijos žinias įgijo studijuodami Brazio vadovėlius, todėl šie darbai ilgainiui įgavo dar didesnę vertę.

[2] Teodoro Brazio tėvas, valstiečiai, buvo atleisti nuo baudžiavos, todėl prie pavardės atsirado priedas – Frey arba Frei (*frei* – *vok.* laisvas).

LITERATŪRA

Šv. Kazimiero draugijos leidybinė veikla Kaune 1905–1918 m. Prieiga per internetą: http://www.kaunas.mvb.lt/sv-kazimiero-draugijos-leidybine-veikla-kaune-1905-1918-m (Žiūrėta 2016-10-20).

K. ALEKSYNAS, Ž. RAMOŠKAITĖ. Tautinės dainos. I tomas. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.

A. AMBRAZAS. Kai kurie Teodoro Brazio teoretinės veiklos ir lietuvių liaudies dainų harmonizavimo bruožai. [Diplominis darbas]. – Vilnius: LTSR valstybinė konservatorija, 1958.

P. BIELIAUSKAS. DienoRaštis 1920–1957. – Vilnius: Vorutos fondas, 2012.

P. BIELIAUSKAS. Iš Slabados kaimo – į Vilniaus katedrą. – Vilnius: Vorutos fondas, 2013.

P. BIELIAUSKAS. Vilniaus dienoraštis: 1915–1919. – Vilnius: Vorutos fondas, 2009.

V. BUDRECKAS. Kun. Teodoras Brazys kaip kompozitorius // Aidai, 1957, Nr. 7, p. 316–323.

J. BUROKAITĖ. Kunigai – Vilniaus lietuvių draugijų pirmininkai // Vilniaus kultūrinis gyvenimas. Dvasininkų vaidmuo 1900–1945. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p.172–179.

B. CHOMSKIS. Teodoras Brazys // Muzikos žinios. – 1956, Nr.1, p. 8.

Česlovas Sasnauskas. Tekstai: gyvenimas ir kūryba / Sudarė V. Landsbergis. – Vilnius: Katalikų akademija, 2002.

L. KLIMKA. Pirmoji lietuvių gimnazija // Respublika. – 2015, gegužės 2.

J. KREIVĖNAS. Kun. Teodoro Brazio palikimas // Muzikos žinios. – 1956, Nr.1, p. 10–13.

V. LANDSBERGIS. Česlovo Sasnausko gyvenimas ir darbai. – Vilnius: Vaga, 1980.

Lietuvos istorija / Red. A. Šapoka. – Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos leidinys, 1936.

R. MACKONIS. Senoji vilniečių karta. – Vilnius: Lietuvos rašytojų s-gos leidykla, 1999.

R. MACKONIS. Amžiaus liudininko užrašai. – Vilnius: Lietuvos rašytojų s-gos leidykla, 2001.

D. MERČAITYTĖ. Teodoras Brazys – bažnytinės muzikos kūrėjas. [Diplominis darbas]. – Vilnius: Lietuvos valstybinė konservatorija, 1990.

O. NARBUTIENĖ. Juozas Naujalis: straipsniai, laiškai, dokumentai. – Vilnius: Vaga, 1968.

D. PALIONYTĖ-BANEVIČIENĖ. Teodoras Brazys // Lietuvos muzikos istorija. I knyga: Tautinio atgimimo metai 1883–1918. – Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2002, p. 356–367.

R. POVILIONIENĖ. „Vilties“ dienraštis Pirmojo pasaulinio karo pirmaisiais metais, 1914–1915 m.: muzikinio gyvenimo apžvalga kaip tautinės savimonės atspindys // Muzikologija, t.15. – 2014, p. 162–182.

Senosios Vilniaus diecezinės kunigų seminarijos istorija. Prieiga per internetą: http://www.seminarija.lt/index.php?id=15 (Žiūrėta 2016-09-12).

J. TUMAS. Docentas Teodoras Brazys // Mūsų tautosaka, t. 2. – 1930, p. 3–16.